

Geneerinen persoona venäjän kielessä

Arja Kirvesmäki

Väitöskirjassani tutkin, miten geneeris-persoonaista merkitystä ilmaistaan venäjän kielessä. Geneeris-persoonaisiksi kutsun yleistyksiä, jotka viittaavat kaikkiin ihmisiin, jokaiseen tai kehen tahansa vastaavassa tilanteessa. Esimerkiksi:¹

Если у человека нет цели в жизни, то он просто плывет по течению.

(Jos ihmisellä ei ole tavoitetta elämässään, hän vain ui virran mukana.)

Мы часто оскорбляем чувства других, сами не замечая этого.

(Me loukkaamme usein muiden tunteita huomaamatta sitä itse.)

В современном мире никому верить нельзя.

(Nyky maailmassa ei voi luottaa kehenkään.)

После бани чувствуешь себя заново рожденным.

(Saunan jälkeen tunnet itsesi uudesti syntyneeksi.)

Esimerkeissä (1) ja (2) geneerinen persoona on ilmaistu eksplisiittisesti: ensimmäisessä tapauksessa sitä edustaa substantiivi *человек* (ihmi-

nen) ja jälkimmäisessä persoonapronomini *мы* (me). Useimmiten geneerisellä persoonalla ei ole lauseessa NP-muotoista edustajaa. Esimerkissä (3) geneeris-persoonaisen tulkinnan saa rakenne, jossa infinitiivi liittyy modaaliseen predikaatiiviseen adverbiin *нельзя* (ei voi). Esimerkissä (4) kyseisessä merkityksessä esiintyy yksikön toisen persoonan verbimuoto ilman vastaavaa subjektipronominia.

Geneeris-persoonaisen merkityksen ilmaisu-keinot ovat polyfunktionaalisia: yksikään niistä ei ole erikoistunut ainoastaan tähän tehtävään. Geneeris-persoonainen merkitys syntyy kontekstin ja puhetilanteen perusteella. Väitöskirjassani tarkastelen geneeris-persoonaisuutta erityisenä referenssityyppinä. Geneeris-persoonaisuus ei siis ole kielellisen ilmauksen inherentti ominaisuus, vaan merkitys, joka realisoituu puheessa.

Sovellan tutkimuksessani merkityksestä muotoon etenevää funktionaalisen lauseopin teoriaa, joka pyrkii selvittämään, mitä eri keinoja puhujalla on käytettävissään, kun hän haluaa ilmaista tiettyä merkitystä. Tutkimuksen keskeisin tavoite on kuvata ne rakenteelliset keinot, jotka ilmaisevat geneeris-persoonaista merkitystä venäjän kielessä. Pyrin selvittämään näiden rakenteiden tärkeimmät funktionaalis-semanttiset erityispiirteet sekä määrittelemään niiden käyttöön mahdollisesti liittyvät (kontekstuaaliset, semanttiset, syntaktiset, tyylilliset yms.) rajoitukset. Näiden tavoitteiden saavuttaminen edellyttää tutkimuksen kohteena olevan semanttisen kategorian (ge-

neeris-persoonaisuuden) rajojen määrittelemistä. Kategorian rajaamiseen liittyy funktionaalisen lähestymistavan suurin haaste, koska kielen merkityssisällöt eivät koskaan ole selvärajaisia ja toisiaan lähellä olevat merkityskategoriat limittyvät toisiinsa. Geneeris-persoonainen merkitys lähenee toisinaan definiittistä ja toisinaan indefiniittistä merkitystä.

Väitöskirjan pääasiallinen tutkimusaineisto koostuu 2000 esimerkistä, jotka on poimittu venäläisestä nykykirjallisuudesta sekä sanomaja aikakauslehdistä. Lisämateriaalina käytän Integrum-tietokannasta ja internetistä otettuja esimerkkejä.

Geneeris-persoonaisen merkityksen keskeisiin semanttisiin tunnusmerkkeihin kuuluvat ei-referentiaalisuus ja ajallinen lokalisointomuus. Molemmat näistä tunnusmerkeistä ovat luonteeltaan suhteellisia eivätkä yleensä ilmene täydessä määrin. Näin ollen geneeris-persoonaisissa lauseissa tai niiden kontekstissa voi olla viittauksia tiettyyn henkilöön tai tiettyyn ihmisryhmään samoin kuin määreitä, jotka viittaavat konkreettiseen aikaan tai paikkaan. Seuraavassa esimerkissä kontekstiin sisältyy persoonapronomini я (minä):

В своей короткой жизни я встречала много больших детишек, в том числе и в детдоме. И сердце сжимается, когда понимаешь: ты не можешь их приласкать, этим ты обнадеживаешь их, а уходя, больно ранишь и без того истерзанные сердца.

(Lyhyen elämäni aikana olen tavannut paljon sairaita lapsiparkoja muun muassa lastenkodissa. Sydän salpautuu, kun ymmärtät: et voi helliä heitä. Sillä tavoin lohdutat heitä, mutta lähtiessäsi pois haavoitit jo muutenkin raadeltuja sydämiä.)

Esimerkissä puhuja yleistää omia henkilökohtaisia kokemuksiaan. Geneeris-persoonaisen rakenteiden avulla hän antaa ymmärtää, että sanottu koskee ketä tahansa ihmistä vastaavassa tilanteessa.

Geneeris-persoonaiset lauseet eroavat toisistaan yleistyksen voimakkuuden suhteen. Voidaan

puhua jatkumosta, jonka toisessa ääripäässä ovat lauseet tyyppiä *Люди смертны* (Ihmiset ovat kuolevaisia), jotka viittaavat objektiivisesti kaikkiin ihmisten luokan edustajiin, ja toisessa ääripäässä esimerkin (5) kaltaiset tapaukset, joissa yleistyksen pohjana toimii tietyn ihmisen oma kokemus. Muut tapaukset sijoittuvat näiden ääripäiden väliin.

Puhuessamme ”kaikista ihmisistä” emme yleensä tarkoita kaikkia maailman ihmisiä. Kyse on pikemminkin kaikista ihmisistä jossakin tietyssä mikromaailmassa, joka on meille puhetilanteen kannalta relevantti. Esimerkiksi lausuma *На свадьбе всегда кричат «Горько!»* (Häissä huudetaan aina ”Kitkerää!”) mielletään geneeris-persoonaiseksi, vaikka todellisuudessa se kertoo ainoastaan venäläisestä häätraditiosta. Geneeris-persoonaisen tulkinnan kannalta ratkaisevaa on puhujan kommunikaatiotavoite, hänen halunsa esittää asia niin, että sanottu koskee kaikkia ihmisiä tai ketä tahansa ihmistä.

Geneeris-persoonaiset lauseet ovat tavallisesti inklusiivisia siinä mielessä, että puhuja itse kuuluu tai voi kuulua potentiaalisten toiminnan suorittajien joukkoon. Toinen geneeris-persoonaiselle merkitykselle ominainen piirre on toiminnan riippumattomuus subjektin henkilökohtaisista ominaisuuksista tai tahdosta. Geneerinen persoona on usein tiettyjen ehtojen, ulkoisten olosuhteiden, sääntöjen tai normien vaikutuksen alaisena (vrt. esimerkki 5).

Tutkimusmateriaalini osoittaa, että venäjän kielestä löytyy runsaasti rakenteita, jotka voivat saada geneeris-persoonaisen tulkinnan kontekstin avulla. Väitöskirjassani jaan nämä ilmaisukeinot kolmeen päätyyppiin: 1) morfologiset ja leksikaalis-kieliopilliset keinot; 2) leksikaaliset keinot ja 3) syntaktiset keinot.

Morfologisilla ja leksikaalis-kieliopillisilla keinoilla tarkoitan verbien persoonamuotoja ja persoonapronomineja. Niiden osuus materiaalista on 22 prosenttia. Venäjän kielessä kaikki persoonamuodot, lukuun ottamatta yksikön 3. persoonaa, voivat esiintyä geneeris-persoonaisessa merkityksessä, joskin eri muodot eroavat merkittävästi frekvenssiltään. Persoonamuodois-

ta selvästi yleisimmäksi materiaalissani osoittautui odotusten mukaisesti yksikön 2. persoonan muoto, joka on venäläisten kielioppien mukaan erikoistunut ilmaisemaan geneeris-persoonaista merkitystä. Siitä huolimatta yksikön 2. persoonan osuus kaikista esimerkeistä jäi 11 prosenttiin ja se oli vasta kolmanneksi yleisin rakenne koko materiaalissa.

Leksikaalisiin ilmaisukeinoihin kuuluvat substantiivit ja pronominit tyyppiä *человек* (ihminen), *люди* (ihmiset), *все* (kaikki), *каждый* (jokainen), *никто* (ei kukaan). Ne muodostavat yhteensä 14 prosenttia materiaalista.

Syntaktisten ilmaisukeinojen osuus materiaalista on selvästi suurin, 64 prosenttia. Tähän ryhmään kuuluu kirjjava joukko erilaisia rakenteita, joita yhdistää se, ettei geneerisestä persoonasta ole mitään varsinaista merkkiä lauseessa. Silloin kun subjektin eksplisiittinen ilmaiseminen olisi lauserakenteen kannalta mahdollista, geneerinen persoona olisi obliikvisijassa. Ylivoimaisesti suotuisimman kontekstin geneeris-persoonaisen merkityksen ilmaisemiselle luovat rakenteet, joissa infinitiivi liittyy modaaliseen predikatiiviseen adverbiin (esim. *можно*, voida, saada; *надо*, täytyä), modaaliverbiin (esim. *следует*, täytyä, olla velvollisuus; *стоит*, kannattaa) tai *o*-loppuiseen predikatiiviseen adverbiin (esim. *трудно*, on vaikea; *неприлично*, ei ole sopivaa). Tällaisten rakenteiden osuus on 38 prosenttia kaikista materiaalin esimerkeistä. Toiseksi yleisimmäksi materiaalissa osoittautui yksiosainen infinitiivilause (12 prosenttia kaikista esimerkeistä). Muita syntaktisia ilmaisukeinoja ovat ns. upotusrakenteet, deverbaalisubstantiivin sisältämät rakenteet, passiivi ja gerundirakenteet.

Eri ilmaisukeinot eivät ole keskenään täysin synonyymisia; kukin rakenne tuo geneeris-persoonaiseen merkitykseen oman vivahteensa. Ilmaisukeinot eroavat toisistaan muun muassa sen suhteen, onko geneerinen subjekti yksiköllinen vai monikollinen, miten kategorinen yleistys on, missä määrin lausuma viittaa puhujaan ja muihin puhetilanteen osallistujiin, miten aktiiviseksi geneerinen subjekti mielletään, kuinka helposti lausuman geneeris-persoonainen tulkinta hah-

motetaan. Ilmaisukeinojen moninaisuus antaa puhujalle mahdollisuuden kiinnittää huomiota eri aspekteihin ja esittää tilanne eri tavoin. Morfologisia ja leksikaalis-kieliopillisia keinoja käytettäessä keskeistä on se, mistä näkökulmasta tilannetta tarkastellaan. Esimerkiksi yksikön toisen persoonan muoto yleensä korostaa puhujan omaa osallisuutta lausuman kuvaamaan toimintaan. Puhuja tarkastelee tilannetta omasta näkökulmastaan kutsuen samalla kuulijaa eläytymään kertomuksen subjektin rooliin, esimerkiksi:

Выходишь в парк, который окружает отель, и понимаешь: вот он, отдых, вот оно, счастье.

(Kun menet puistoon, joka ympäröi hotellia, ymmärrät: tässä on loma, tässä on onni.)

Leksikaaliset keinot eroavat toisistaan muun muassa lausuman kategorisuuden suhteen. Muodoltaan yksikölliset substantiivit ja pronominit ilmaisevat kategorisempia yleistyksiä kuin monikolliset, vrt.: *С возрастом человек начинает ценить простые вещи* (Iän myötä ihminen alkaa arvostaa yksinkertaisia asioita); *С возрастом люди начинают ценить простые вещи* (Iän myötä ihmiset alkavat arvostaa yksinkertaisia asioita). Yksikkö korostaa puhujan näkemystä siitä, että mainittu piirre on välttämätön jokaiselle ihmisten luokan edustajalle, kun taas monikko sallii poikkeuksia.

Syntaktisille keinoille on ominaista se, että geneerinen persoona jää taka-alalle tai se mielletään passiiviseksi. Esimerkiksi deverbaalisubstantiivin sisältämissä rakenteissa geneeris-persoonainen merkitys ei ole yhtä selvästi erotettavissa kuin vaikkapa monikon ensimmäisen persoonan muotoa käytettäessä, vrt.: *Разочарования приводят к потере уверенности в себе* (Pettymykset johtavat itseluottamuksen menettämiseen); *Когда мы испытываем разочарования, мы теряем уверенность в себе* (Kun me koemme pettymyksiä, me menetämme luottamuksen itseemme).

Frekvenssiltään yleisimmät syntaktisiin keinoihin kuuluvat rakenteet ilmaisevat modaalisia

merkityksiä, esimerkiksi: *Без конструктивной критики невозможно развиваться* (Ilman rakentavaa kritiikkiä on mahdotonta kehittyä); *Неприлично вмешиваться в чужие разговоры* (Ei ole sopivaa sekaantua vieraiden ihmisten keskusteluihin); *Тебя не переспорить* (Sinun kanssasi on turha väitellä; kirjaimellisesti: Sinun kanssasi ei väitellä).

Ilmaisukeinot voivat erota toisistaan myös tyyliiltään. Ekspressiivisessä, emotionaalisesti värityneessä puheessa geneeris-persoonaisessa merkityksessä voidaan käyttää muun muassa pronominia *кто* (kuka) sekä ilmauksia tyyppiä *даже идиот/школьник/ребенок* (jopa idiootti/koululainen/lapsi), esimerkiksi: *Кто не хочет стать миллионером!* (Kukaan ei haluaisi tulla miljonääriksi!); *Даже идиот понимает, что так нельзя вести себя* (Jopa idioottikin tajuaa, ettei noin saa käyttäytyä).

Kullakin ilmaisukeinolla on sille tyypilliset käyttöympäristönsä, eivätkä kaikki rakenteet sovi kaikkiin konteksteihin. Näin ollen konkreettisesti puhetilanteessa puhujalla ei ole käytettävissään kaikkia geneeris-persoonaisen merkityksen ilmaisukeinoja. Merkitykseltään

toisiaan lähellä olevien vaihtoehtojen joukosta puhuja valitsee rakenteen, jota hän pitää tarkoituksenmukaisena kommunikaatitavoitteensa kannalta ottaen samalla huomioon rakenteeseen liittyvät käyttörajoitukset ja -tendenssit. Yleensä rakenteen valinta tapahtuu automaattisesti, tiedostamatta.

Geneeris-persoonaisen merkityksen tarkastelu omana semanttisena kategoriana on välttämätöntä, jotta ilmiön moninaisuudesta ja laajuudesta syntyisi kokonaisvaltainen kuva. Nykyvenäjän teoreettisen tutkimuksen lisäksi väitöskirjan tuloksia voidaan hyödyntää venäjän kielen opetuksessa.

Arja Kirvesmäki väitteli venäjän kielen alalta Helsingin yliopiston Nykykielten laitoksella 28.8.2010 otsikolla *Выражение обобщенно-литского знатения в русском языке* (Geneeris-persoonaisen merkityksen ilmaiseminen venäjän kielessä). Vastaväittäjänä toimi filologisten tieteiden tohtori Marija Dmitrievna Voejkova (Pietarin valtionyliopisto) ja kustoksena oli professori Arto Mustajoki.

Viitteet

- 1 Olen pyrkinyt suomentamaan geneeris-persoonaisessa merkityksessä esiintyvät rakenteet mahdollisimman sanatarkasti. Suomen kielen kannalta käännösvastine ei välttämättä ole luontevin vaihtoehto.